

בענין ישוב א"י

[א]

הכל מעלין לא"י

ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען. (בראשית יב, ה)

כפיית אברהם את שרה לעלות לא"י

במשך חכמה הביא דברי הזוה"ק (פ' לך לך דף עט) על הפסוק ויקח אברהם וכו', "מהו ויקח, אלא אמשיך לה במילי אוחרי, בגין דלית ליה רשות לבר נש למפיק איתתא למיהך בארעא אחרא בלא רעותה דילה". והיינו שאברהם אבינו ע"ה היה צריך לקחת את שרה בדברים כדי שתבוא עמו לארץ כנען, משום שאין אדם רשאי לכופף את אשתו ללכת לארץ אחרת.

ובמשך חכמה הקשה, מדוע לא היה יכול אברהם לכפותה לעלות משום מצות ישוב ארץ ישראל וכמבואר בכתובות (ק', ב) שהכל מעלין לארץ ישראל. והוכיח דגם בזמן אברהם היתה נוהגת מצות ישוב א"י, שהרי שנינו ביבמות (סד, ב) נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה, אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, מקץ עשר שנים לשבת אברהם בארץ כנען (בראשית טז, ג), ללמדך שאין ישיבת חו"ל עולה לו מן המנין. הרי שגם בזמן אברהם אבינו לא הייתה ישיבת חו"ל מן המנין משום מצות ישוב א"י.

ואפשר לדחות ראייתו שכבר אז נהוג מצות ישוב א"י, על פי דברי הרא"ש (יבמות פ"ו ס' יב) שהביא השיטות שהדין דשהה עמה עשר שנים אינו נוהג בחוצה לארץ, דתלינן בעונש דירת חוצה לארץ, כדאשכחן גבי אברהם ששייבת חוצה לארץ לא עלה לו מן המנין. הרא"ש חולק שלא מסתבר כלל להורות שיבטל אדם מפריה ורביה **בסברא רעועה** זו, דהא חזינן רובא דאינשי שפרין ורבינן בחוצה לארץ, ולאחד מני אלף שלא זכה ליבנות מאשה אחת, נתלה לו בעונש דירת חוצה לארץ לפוטרו מפריה ורביה. עוד כתב שכל אלו אמוראים דבבל דשקלי וטרו בהאי דינא, כולן לבני א"י שקלי וטרי. וכתב הרא"ש שמה שלא עלתה לאברהם ישיבת חוצה לארץ, לפי שצוה לו המקום לך לך מארצך אל הארץ אשר אראך, ונתעצל ולא הלך, ואף אחר שבא לארץ ישראל חזר למקומו, שהרי בברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה, ובאותה שעה בא"י היה, כי נאמר לו ולזרעך נתתי את הארץ הזאת, וכתוב ואברהם בן שבעים שנה וחמש שנים בצאתו מחרן, אלא ודאי משבא לארץ חזר לחרן ועל זה נענש. ולדבריו אין ראיה כלל, שזה שלא עלה לו היה משום שזלזל בציווי לעלות.

ותירץ המשך חכמה דיתכן דרק אברהם היה מצווה ב"לך לך", ומאחר ושרה לא נצטווה על זה לא היה יכול אברהם לכופף אותה לעלות לארץ. [אכן דבריו צ"ב, דהאף שלא נצטווה שרה בציווי של "לך לך", מ"מ כיון שמצות ישוב א"י נהגה אז כמו שהוכיח מהגמ' ביבמות, מדוע לא היה יכול אברהם לכפות את שרה על כך, משום מצות ישוב א"י].

מתי התחיל מצות ישוב א"י

עוד תירץ המשך חכמה דאמנם מצות ישוב א"י נהגה בזמן אברהם, אכן כל זה רק לאחר שקנה אברהם את הארץ בהילוך, כפי שדרשה הגמ' בב"ב (ק, א) מהפסוק "קום התהלך בארץ" (בראשית יג, יז), ולכן בזמן ההוא לא היה יכול לכפות את שרה על כך.

קדושה למצוות התלויות בארץ, קדושה למעלות א"י

והנה מבואר בכמה מקומות (שו"ת תשב"ץ סי' ר', וספר כפתור ופרח סי' י) שיש שני דינים בקדושת א"י. קדושה לגבי מצוות התלויות בארץ, קדושת השכינה (כלשון התשב"ץ), והיינו המעלות הרוחניות של א"י, וכגון מה שאמרו חז"ל בכתובות (ק', ב) שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, והמעלה שיש בקבורה בא"י וכו'. ולפי זה יש לדון, האם הדין שהכל מעלין לא"י ששנינו בכתובות תלוי בקדושת השכינה הנוגע למעלות הארץ, או שתלוי בקדושת הארץ, הנוגעת לקיום מצוות התלויות בארץ.

ונחלקו בזה התשב"ץ (סי' ר) והמהרי"ט (יו"ד סי' כח), דעת התשב"ץ שהדין של הכל מעלין לא"י הוא משום קיום מצוות התלויות בארץ, אבל דעת המהרי"ט שהיא משום קדושת הארץ. והמהרי"ט הוכיח כדבריו מהא דהאשה ג"כ יכולה לכפות את בעלה לעלות, ואם אין זה אלא משום מצוות הארץ הלא הדין דקיום מצוות האשה נדחה מפני כבוד בעלה, וכמו ששינו לגבי כיבוד ואם (קידושין ל, ב) איש סיפק בידו לעשות אשה אין סיפק בידה לעשות מפני שרשות אחרים עליה, [ועיין מה שהערנו עליו ע"ז בסמוך]. ועוד, שאם משום מצוות התלויות בארץ הלא אין לאשה קרקע כדי לקיים מצוות התלויות בארץ, אלא ע"כ שהדין של הכל מעלין לא"י הוא משום קדושתה.

מתי חל קדושת א"י לענין מעלות א"י

והנה היה מקום לומר שהמשך חכמה שתירץ שקודם שקנה אברהם את הארץ לא היה מצווה במצוות ישוב א"י, נקט כהתשב"ץ שהכל מעלין הוא משום המצוות התלויות בארץ, ואם כן שפיר קודם שקנאה אברהם לא היה מחויב במצוות התלויות בארץ.

אכן אפשר שהמשך חכמה יכול לסבור גם כמהרי"ט, דבספר כפתור ופרח (פרק י) משמע שלא חל קדושת א"י עד ברית בין הבתרים שאז הנחיל הקב"ה א"י לאאע"ה, וז"ל שמאותה שעה זכה בה אברהם אע"ה לכל זרעו, שהרי באותו מעמד הנורא אמר לו השם יתברך ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' ודור רביעי ישובו הנה, ולעיל מיניה כתב הכפתור ופרח, וז"ל הרי שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים, לא משעת הכיבוש לחוד. וא"כ שפיר יש לקיים דברי המשך חכמה אף לדעת המהרי"ט, ומשום שבשעה שאמר לו הקב"ה לך לך, לא היה בא"י אפילו קדושת ומעלת א"י.

אכן מדברי החתם סופר (יו"ד סי' רלד) מבואר דלא כן, דדן האם הדין של הכל מעלין לא"י ולירושלים נוהג בזה"ז, וכ' שהעיקר כדברי המהרי"ט שאין הדבר תלוי האם מצוות התלויות בארץ נוהגות או לא, וז"ל כי אין אנו עוסקים אם מצות נוהגים או לא, רק בקדושה עליונה **שירושלים הוא שער השמים מימות עולם, אפילו כשהיה היבוס יושב ירושלים והכנעני והפריזי אז בארץ**, ולא זוהו ולא תזוז שכינה מכותל מערבי אפילו בחורבנה". הרי רמז לנו בחת"ס בלשונו שאפילו לפני שנכנס אברהם לא"י 'והכנעני והפריזי אז בארץ', כבר היתה א"י קדושה משום מעלות א"י, ולפי זה אי אפשר לומר כתירוצו של המשך חכמה.

כפייה להעלות בזה"ז

במהרי"ט הקשה לדבריו ממה שכתבו התוס' בכתובות (קי, ב) בשם רבינו חיים כהן שבזמן הזה אין כופין להעלות לא"י משום שיש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין שאין אנו יכולין ליהזר בהם ולעמוד עליהם, ולכן אין מצוה לדור בארץ. אך כתב שבלאו הכי צ"ע מה בכך שההלכות הם קשות, הרי כשם שהלכות שבת קשות ומ"מ צריך ללומדם היטב כדי שלא יכשל, כמו כן במצוות התלויות בארץ. והסיק דנראה שתלמיד טועה כתב הדברים, ולא מפי ר' חיים כהן יצאו. (ועיין עוד בזה בחידושי מהרי"ט לכתובות שם).

אכן לכאורה היה נראה דבאמת רבינו חיים כהן נקט בזה דלא כמהרי"ט, אלא כהתשב"ץ שהדין של הכל מעלין הוא משום מצוות התלויות בארץ, ולכן ס"ל שאם אינו יכול לקיימם אין ענין לכופו לעלות. ומה שהקשה המהרי"ט מה הוא טעם זה שהם הלכות קשות יש ליישב עפ"י דברי האגר"מ. דהנה באגר"מ (אה"ע א, קב) חידש דאפילו להסוברים שיש מצות ישוב א"י, מ"מ אין כאן חיוב גמור אלא מצוה קיומית בלבד, והוכיח יסוד זה מהא דאיתא בגמ' (ע"ז יג, א) ונפסק ברמב"ם (מלכים ה, ט) שאסור לצאת מא"י לחו"ל, הרי שהאיסור לצאת אינו אלא למי שכבר גר בא"י, דהרי לא נאמר שחובה לעלות לא"י. ולפי"ז י"ל דכיון שאין כאן מצוה חיובית, אין ראוי בשביל מצוה קיומית ליכנס למצב שאפשר ויכשל באיסורים, [אכן עיין בדברי האגר"מ שם שנקט שלרבי חיים כהן ליכא מצוה כלל בזה"ז].

אמנם בלשון הרמב"ן בספר המצוות (שכחת העשין ד) מבואר בדבריו שנוקט שיש חיוב גמור, וכן כתב להדיא בשו"ת מבי"ט (סי' קכח), ודלא כהאגר"מ.

אשה במצות ישוב א"י

בחידושו של המהרי"ט שאשה פטורה ממצות ישוב א"י אם בעלה אינה רוצה לעלות משום דלא סיפק בידה לעשות, יש להעיר עליו טובא. דלכאורה כל מה ששינו הוא דווקא בכא"א דיש בזה דרשה, דכתיב "איש" אמו ואביו תיראו,

אבל מהיכתי תיתי לפטור אותה משאר מצוות. הגע בעצמך האם נאמר שבעל שרוצה שאשתו תעבור עבירה בשבילו, שתשמע לו משום שיש לה חיוב לכבדו.

וכן צ"ע מה שהוכיח מזה שאין החיוב משום מצוות התלויות בארץ אלא מחמת קדושת הארץ, וקשה, לדבריו אפילו אם יסוד החיוב הוא קדושת הארץ, מ"מ למה היא יכולה לכוף לבעלה הרי אין סיפק בידה לעשות.

עוד תי' על קושיית המשך חכמה

בעיקר קושיית המשך חכמה, למה אאע"ה לא היה יכול לכוף לשרה לעלות לא"י, ראיתי בשם המג"א, בספרו שמן ששון על הזוה"ק, שתירץ עפ"י דברי התוס' (בכתובות שם) שאין כפייה לעלות לא"י בזמן הזה משום סכנת הדרכים, ובתחילת הפרשה כתוב "והכנעני אז בארץ", דהוי סכנה, ולכן היתה שרה פטורה מלעלות ולכן היה צריך לקחת אותה בדברים.

[ב]

כיבוד אב ואם או ישוב א"י

דברי הפני"פ שכאו"א דוחה ישוב א"י

בפנים יפות הביא מדרש על הפסוק "לך לך" - לך אני פוטר מכיבוד אב ואם. וביאר, שמשום מצות כאו"א לא היה אברהם רשאי לעזוב את אביו ולעלות לארץ ישראל, אך מכיון שהיה תרח אביו רשע התיר לו הכתוב לעלות, וזו היא הדרשא לך אני פוטר משום שהיה אביו רשע. והביא ראייה שכיבוד אב ואם דוחה מצות ישוב א"י, שהרי מצינו שיעקב אבינו ע"ה נענש על שלא קיים מצות כיבוד אב ואם כ"ב שנה, ולא נענש על שביטל מצות ישוב א"י.

ועיין שם שהסיק שכל זה אינו אלא אם הבן בחו"ל, אך אם הבן בארץ אינו מחויב לצאת מא"י כדי לקיים כיבוד אב ואם.

ודבריו צ"ע טובא, שהרי ישוב א"י היא חיוב גמור וכפי שנביא כל השיטות בזה בסמוך, ואם כן מדוע תידחה מצות ישוב א"י משום כיבוד אב, והלא קי"ל בשו"ע (יו"ד רמ, טו) שאם אמר לו אביו לעבור על דברי תורה אין שומעין לו, בין מצות עשה בין מצות ל"ת, ואפילו מצוה של דבריהם. ועתה נביא את עיקרי השיטות בזה.

שיטת הרמב"ן לגבי מצות ישוב א"י

דעת הרמב"ן בהשגות לספר המצוות (שכחת העשין ד) שיישוב א"י אף בזמן הזה היא מצות עשה המוטלת על כל יחיד, וכתב שכל ההפלגות שמצינו שהפליגו חכמים בעוון הדר בחוץ לארץ ובמעלת ישיבתה הם משום מצות עשה זו.

וז"ל שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם (מסעי לג ורמב"ן שם) והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ. ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה, והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (ת"כ בהר פ"ה ה"ד, וכע"ז כתובות קי, ב) שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלקים אחרים. וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. **אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו, ואפילו בזמן גלות**, כידוע בתלמוד במקומות הרבה. ולשון ספרי (ראה יב כט) מעשה ברבי יהודה בן בתירה ור' מתיא בן חרש ור' חנניה בן אחי ר' יהושע ור' נתן שהיו יוצאין חוצה לארץ והגיעו לפלטיה וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהן וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה.

וכן דעת הרשב"ץ בספרו זהר הרקיע (מצוה רלה) דמצות ישוב א"י נמנית במנין בתרי"ג מצוות.

שיטת הרמב"ם

והנה בדעת הרמב"ם שלא מנאה במנין המצוות יש לדון אם דעתו שאינה מצות עשה כלל, או שמודה שיש מצוה וחיוב ומשום איזושהו סיבה לא מנאה במנין המצוות.

ובשו"ת רשב"ש (סי' ב) כתב דדעת הרמב"ם דמצוות ישוב א"י אינה אלא מדרבנן, ולכן אינה נמנית במנין המצוות כשיטתו (שורש א) שמצוה דרבנן לא נמנה במנין המצוות, ודלא כהבה"ג.

ובמגילת אסתר על סה"מ כתב שדעת הרמב"ם שמצוה זו אינה נוהגת לדורות, אלא רק בזמן שהבית בבנינו. וכבר תמהו עליו (שו"ת אבני נזר יו"ד תנ"ד) דמכל מקום היה להרמב"ם למנות את המצוה, שאע"פ שאינה נוהגת בזמן הזה, מכל מקום כיון שכשיבוא משיח צדקינו תנהוג המצוה א"כ שפיר מקרי נוהג לדורות, וכמו שכל מוני המצוות מנו את מצוות מעשה הקרבנות אף שבזמן זה אינם נוהגים. והרי כל הטעם שכתב הרמב"ם (בשורש ג) שאין ראוי למנות מצוות שאינן נוהגות לדורות הוא משום דמנין המצוות ילפינן (מכות כג, ב) מהפסוק מורשה קהילת יעקב, ומצוה שאינה נוהגת לדורות אינה לנו מורשה, וא"כ פשוט שטעם זה הוא דווקא במצוה שתתבטל לגמרי, אבל אם לעתיד לבוא תנהוג, שפיר הוי "מורשה", ונמנה במנין המצוות.

ובעיקר מה שנקט המגילת אסתר שמצוה זו אינה נוהגת בזמן הזה ג"כ יש לעיין, שהרי בכמה מקומות בש"ס מצינו שמצוות ישוב א"י נוהגת אפילו בזמן הזה, והר"מ מביא אותם להלכה, וכגון המבואר בגמרא הנ"ל בכתובות (ק', ב) דהכל מעלין לא"י, ונפסק ברמב"ם (אישות יג, יט), וכמו כן שנינו בגיטין (מג, ב) שהמוכר עבדו לחו"ל יוצא לחירות, ונפסק ברמב"ם (עבדים ח, ו). [אכן לפי דברי התשב"ץ שהבאנו לעיל אין ראיה כלל מהא דהכל מעלין לא"י, דשם אינו אלא משום קיום המצוות התלויות בארץ, ולא משום מצות ישוב א"י].

וכן מבואר בגיטין (ח, ב) שהקונה בית בא"י כותב עליו אונו אפילו בשבת ע"י נכרי, ואף דאמירה לנכרי שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן. וכן פסק הרמב"ם (שבת ו, ב).

וכן מבואר במנחות (מד, ב) שהשוכר בית בא"י עושה מזוזה לאלתר משום ישוב א"י, ונפסק ברמב"ם (תפילין מזוזה וס"ת ה, י). וא"כ קשה כנ"ל מה שכתב במגילת אסתר שאין מצות ישוב א"י נוהגת בזמן הזה.

טעם האיסור לצאת לחו"ל

ולכאורה היה מקום להקשות עוד יותר מדברי הרמב"ם המפורשים בהלכות מלכים (ה, ט) שפסק הרמב"ם שאסור לצאת מארץ ישראל אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם, [וכן האריך שם הרמב"ם במעלת היושב בא"י ובעוון היוצא ממנה (שם, י-יב)].

אכן יתכן שאין ראיה שסבר הרמב"ם שהיא מצוה, דיתכן שנקט הרמב"ם שהטעם שאסור לצאת מא"י לחו"ל הוא משום מצוות התלויות בארץ וכפי שפירש הרשב"ם (ב"ב צא, א).

והרמב"ן (ריש מס' גיטין) כתב שדין זה שאסור לצאת מא"י תלוי בקדושת הארץ, ואפילו למ"ד קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבא, ואין חיוב במצוות התלויות בארץ מכל מקום אסור לצאת, משום **דבחיבתה היא עומדת ובקדושתה לענין ישיבתה ודירתה**. ולדבריו יש להוכיח שיש מצות ישוב א"י בזה"ז מהא שקיים איסור לצאת מא"י לחו"ל.

מצוות הכוללות כל התורה

והנה היה מקום ליישב עפ"י מש"כ הרמב"ם (שורש ד) שמצוה שכוללת כל התורה אינה נמנית במנין המצוות. ולפי"ז י"ל שמצוות ישוב א"י נוגעת לכל התורה כולה וכמו שכתב הרמב"ן (ויקרא יח, כה, עוד מקומות), שעיקר קיום המצוות הם בא"י, משום שאינו דומה מקיים מצוה בפלטרין של מלך, למקיימו במקום אחר, ולכן לא מנאה הרמב"ם למצוה בפני עצמה.

אכן אחר ההתבוננות נראה שזה לא נכון, דאין דברי הרמב"ם אמורים אלא במצוה שכל הצווי הוא לקיים את שאר המצוות, וכגון מה שהביא הרמב"ם שם "ושמרתם את מצותי" (אמור כב), "ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום" (עקב יא), שכל אלו אין בהם ציווי מלבד קיום המצוות האחרות, אבל מצות ישוב א"י אע"פ שנוגעת לקיום שאר המצוות, מ"מ יש לה גם קיום בפני עצמה, וא"כ ודאי נמנית כמצוה בפני עצמה.

תירוץ האבני נזר

בש"ת אבני נזר (י"ד סי' תנד) תירץ שהרמב"ם לא מנאה משום שמנה כבר מצות "החרם תחרימם" (עשין קפז), והרי כל מצווה זו אינה אלא משום ישיבת א"י, שהרי יהושע שלח ליושבי הארץ שכל הרוצה לפנות יפנה, והגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום, (כמבואר בירושלמי שביעית ו, א וברמב"ם מלכים ו, ה).

וביאר כן על פי מה שכתב בספר מעיין החכמה בטעם שלא מנה הרמב"ם מצוות עשיית הארון, משום שכל מצות בנין ביהמ"ק היא לצורך ארון וכפורת, והביא ראיות מחז"ל ופסוקים מדברי קבלה, המורים שכל תכלית ביהמ"ק היא לצורך ארון וכפורת. ולכן הרמב"ם שכבר מנה מצווה לעשות משכן לא מנה למצוות עשיית הארון.

וכתב באבני נזר שבאמת הרמב"ן (בהשגות לסה"מ מצוה לג) חולק שאף מצות ארון יש למנות, הרי שלא סבר כיסוד זה ולכן לשיטתו גם מנה מצות ישוב א"י אף שכבר נמנית מצות החרם תחרימם.

נדר לעלות לא"י

בש"ת מב"ט (סי' קלט) דן במי שנדר לעלות לא"י ואשתו והוריו מוחים בו, אם יכול להתיר הנדר. ומסיק שאין להתיר הנדר, משום דהוי נדר לבטל מצוה. ואי משום כיבוד אב ואם הרי גם הם מחויבים לעלות ולגור בא"י, הרי שנקט שחייב גמור הוא דמשו"ה אין בזה משום ביטול כיבוד אב ואם.

[ובשו"ת מהרי"ט (ב, כח) ובשו"ת רשב"ש (סי' ב) כתבו דהעלייה עצמה אינו אלא הכשר מצוה, ולכן אפשר להתיר הנדר, דלא מקרי שמתיר נדר לדבר מצוה. אך מדבריהם אין מוכח שאין חיוב לעלות כדי לקיים מצות ישוב א"י (כמו ששמעתי אומרים), דאטו נימא שפטור מלקנות לולב לפני סוכות הואיל ואינו אלא הכשר למצות הנטילה].

אביו שצוה בנו לעבור עבירה

וא"כ הדרנא לדברי הפנים יפות שהבאנו, שמצות ישוב א"י אינה דוחה מצות כאו"א, ורק לאברהם הותר משום שהיה אביו רשע. ודבריו צ"ע כנ"ל, שהרי חיוב גמור הוא, וא"כ מדוע תידחה מצות ישוב א"י משום כיבוד אב והלא קי"ל בשו"ע (י"ד רמ, טו) שאם אמר לו אביו לעבור על דברי תורה אין שומעין לו, בין מצות עשה בין מצות לא"ת, ואפילו מצוה של דבריהם. ולכאורה הדין כמו שהסיק המב"ט שאין כאו"א דוחה מצות ישוב א"י. והעירו לי שלדברי האגר"מ יש ליישב, שכיון שהיא מצוה קיומית נדחית מפני כאו"א.

ב"נ בכאו"א

ולעיקר מה שהביא מהמדרש שהוצרך הכתוב להתיר לאברהם לעלות לארץ, היה מקום לתרץ אם היינו אומרים שב"נ מצווה במצות כאו"א, דלהכי הוצרך הכתוב להתיר לו לעלות, דב"נ אינו מחויב בישוב א"י. והטעם דנימא שב"נ חייב בכאו"א י"ל עפ"י דברי רבינו ניסים גאון ריש מסכת ברכות, שב"נ חייב במצוות שכליות, ובפשטות נכלל בכלל זה גם מצות כאו"א, וכן מבואר לכאורה מדברי הרמב"ם (מלכים ה, יא). אכן מבואר (קידושין לא, א) גבי מעשה דדמא בן נתינה שאין גוי מצווה בכאו"א, שהגמ' מביאה המעשה הידועה של דמא בן נתינה, ומסיימת ומה מי שאינו מצווה ועושה כך, מי שמצווה ועושה עאכו"כ. הרי לן להדיא שאין ב"נ מצווה על מצות כאו"א.

ואולי יש לדחות שכוונת הגמ' להא דאיתא בב"ק (לח, א) דא"ר יוסף עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים, מה ראה ראה שבע מצות שקיבלו עליהם בני נח ולא קיימום, עמד והתירן להם. איתגורי אתגר א"כ מצינו חוטא נשכר, אמר מר בריה דרבנא לומר שאפילו מקיימין אותן אין מקבלין עליהן שכר כמצווה ועושה אלא כאינו מצווה ועושה, א"כ כוונת הגמ' על השכר. אבל בזמן אאע"ה היה להם דין מצווה ועושה, ולכן אין מצות ישוב א"י דוחה למצות כאו"א. [ועיין במה שהארכנו בזה בפרשת ויחי].

וראיתי מתרצים עפ"י דברי המשך חכמה שמצות ישוב א"י לא היתה נוהגת עד שאאע"ה עלה לא"י, ולכך הוצרך הכתוב להתיר לו לבטל מצות כאו"א כדי לעלות לא"י.

[ג]

יציאה מא"י למצות כאו"א

יציאת ארעי

אחר שביארנו שאין חיוב כאו"א דוחה מצות ישוב א"י, יש לדון האם מותר לצאת מא"י (אפילו לזמן קצר) כדי לקיים מצות כאו"א, כגון לבקר הורים שגרים בחו"ל.

והנה בשלטי גיבורים (שבועות ח, א בדפי הרי"ף) כתב שלכא קיום מצות ישוב א"י במה שבא לזמן קצר, וכן אין איסור לצאת לזמן קצר, שהחיוב הוא לגור בא"י ולא לבקר, ולפי זה גם יהיה מותר לצאת למצות כאו"א אם לא יצא לזמן מרובה.

ולכאורה יש להעיר על דבריו מההיא דגיטין (עא, ב) כי נפטרי רבנן מהדדי בעכו הוי נפטרים, משום שעכו הוא הגבול של א"י, ואסור לצאת מא"י לחו"ל, משמע שאסור לצאת אפילו ללוות לחבירו אף שדעתו לחזור. שוב מצאתי שכתב הריטב"א (מו"ק יד, א) שטעמם היה משום שאין דרך ת"ח לצאת מא"י לחו"ל אפילו לדבר מצוה, וא"כ אין קשה משם דבאמת אפשר דליכא בזה איסור.

עוד יש להעיר על דבריו ממה שפסק הרמב"ם (מלכים ה, ט) שאסור לצאת מא"י אלא ללמוד תורה וכו' וחוזר מיד, וא"כ חזינן שבלאו הכי אין מותר לצאת אפילו לזמן קצר, אכן יש לדחות, דמי שיצא לישא אשה, יתכן שיתעכב בזה, וכן היוצא ללמוד תורה אפשר שהולך לכמה שנים, אבל לזמן קצר ממש אולי מותר.

עוד מצינו בשו"ע (או"ח סי' תקלא) שהבא ממדינת הים מותר לו לגלח בחול המועד, והוא שלא יצא מא"י לטייל, ומשמע אפילו אם יצא מא"י שלא לזמן מרובה.

יציאה מא"י בשביל כיבוד אב ואם

ובשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' רפח) כתב להדיא שכשם שמותר לצאת מא"י ללמוד תורה ולישא אשה כך מותר גם בשביל מצות כאו"א, וצ"ב מה מקורו, הלא במסכת ע"ז יג, א) לא הוזכר אלא שמותר לצאת בשביל תורה, פרנסה, ולישא אשה.

אכן יתכן שמקורו הוא מדברי הגמ' (קידושין לא, ב), דאיתא שם שרב אסי ברח לא"י מחמת טורח אמו, ושכששמע שיצאה לבוא אחריו, שאל את רבי יוחנן האם מותר לו לצאת מא"י אליה, ואמר לו איני יודע, ומבואר שם שלבסוף יצא רב אסי אחריה, הרי שמותר לצאת בשביל כאו"א אם דעתו לחזור. [ומבואר שם ברש"י שדעתו של רב אסי היתה לחזור למקומו. ועיי"ש היטב במהרש"א בדעת רש"י שמבואר מדבריו שכל מה שנסתפק ר"י אם מותר לו לצאת הוא משום דסבר ר"י שאין דעתו של רב אסי לחזור לארץ ישראל, אבל אם היה דעתו לחזור היה מותר לו מפני כיבוד אב ואם].

אכן במשנ"ב (תקלא, יד) והוא מדברי המג"א (שם, ז), מבואר שהותר לצאת מא"י ע"מ לחזור לכל דבר מצוה, וז"ל אבל מא"י לחו"ל אינו מותר, (לגלח בחול המועד), אלא ביצא להרויח, או לראות פני חבירו, שהוא חשיב דבר מצוה (כמבואר בפוסקים בסימן רמח), שמותר לצאת מא"י בשביל זה, משא"כ לטייל בעלמא דבכה"ג אסור לצאת מא"י לחו"ל, לא התירו לו לגלח. ולפי זה פשיטא שמותר לצאת בשביל כאו"א, וכן עמא דבר.

אבל בשו"ת מנח"י (ח"ג סי' כו) כתב שאע"פ שיוצא מפורש במג"א (תקלא, ז) שמותר לצאת מא"י לבקר חבר, וממילא ק"ו לנ"ד (שההורים רצו לצאת לחו"ל לבקר ילדיהם ונכדיהם. אבל כתב שלפי התשב"ץ (הנ"ל) שכתב דאין לצאת מא"י לחו"ל, אלא ללמוד תורה וכו', או מפני כאו"א, ש"מ דאלמלא מצות כאו"א לא הוי שרינן לצאת משום קבלת פני חבירו. ולכן כתב שישאל את גדולי ההוראה באה"ק, אשר מהם תצא הוראה זו, שהמה בודאי בררו הלכה זו, שענין זה היא דבר השכיח שם בכל יום כנודע.

קברי צדיקים

היום מאוד נפוץ נסיעות לאירופה לנסיעת "שורשים", או לקברי צדיקים, או ביקור אצל מחנות ההשמדה, ויש לדון על מה סמכו לצאת מא"י.

לענין קברי צדיקים ע"י בברכ"י (או"ח תקסח, יא) שמביא בשם ספר פרי הארץ (ח"ג יו"ד סי' ו) שאף אם יושב בא"י ונפשו אותה להשתטח על קברי הצדיקים בחו"ל, או יושב ירושלם ורוצה ללכת על קברי צדיקי שבא"י, שרי לילך אדעתא לחזור.

אמנם בשו"ת משפט כהן (סימן קמז) מביא מספר שדי חמד (אות א' מערכת א"י) שמותר לצאת מא"י לחו"ל להשתטח על קברי הצדיקים, מצד שהיא מצוה רבה. ותמה עליו דנהי שמצינו בכלב שהשתטח על קברי אבות, וכיו"ב בכ"מ בגמ', אבל ודאי לענין מצוה היש פנים לומר דעל כל קברי הצדיקים שבעולם מצוה להשתטח, זה לא ניתן להאמר כלל. א"כ הלא רבו מאד קדושים וטהורים, ועיקר הקדושה של הצדיקים הראשונים, למי כל חמדת ישראל, הלא הוא באה"ק, ולמה לן לאהדורי דוקא על קברי חו"ל. והלא גם בת"ת ס"ל לר"י (ע"ז יג, א) בד"א כשאינו מוצא ללמוד, אבל כשמוצא, אסור, ולא איפסיקא כותיה כ"א מטעם שלא מן הכל אדם זוכה. ופשוט הדבר שאין זה שייך לענין ההשתטחות אקברי צדיקים, דלא שייך כ"א ברבו שלמד ממנו ורואה בו סי' ברכה, או אולי מזה דוקא יזכה ולא מאחר, אבל לזכות השתטחות על קברי צדיקים מנ"ל לחלק בין צדיק לצדיק. ומכש"כ שצדיקים שבא"י הלא המה הגבורים אשר מעולם שאין דוגמתם, ואיך יתכן לומר שתהיה מצוה לצאת עבור זה לחו"ל.

האם יש "מצוה" להשתטח על קברי צדיקים

עוד כתב שלא מצינו שיש כאן מצוה, ולא מצינו רק שהיא תועלת, שע"כ הצדיקים מבקשים עליו רחמים, אבל מצוה מנ"ל. ואולי כיון שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים (יבמות ס"ד), א"כ זהו גופו מצוה שיגרום לצדיקים שירבו בתפילה לעשות רצון השי"ת, וק"ו שהרי גדולים צדיקים במיתתם (חולין ז'). ועפ"ז אולי י"ל שעל קברי אבותיו ורבותיו, אף שהם קטנים במעלה נגד צדיקי אה"ק הקבורים שם, מ"מ אולי מתוך דקריבא דעתייהו יותר לגביה, א"כ יותר ירבו בתפילה, נמצא שיש בזה מצוה יותר גדולה. מ"מ אין הדבר ברור כלל לע"ד לומר, שלא תספיק אהבת אבות העולם ישני חברון, עד שנצרך לצאת ע"ז מא"י לחו"ל.

ובשו"ת יחיה דעת (ח"ה סי' נז) הביא משו"ת משפטי צדק (סימן עד) שלא ידענו מה מצוה יש להשתטח על קברי הצדיקים, ולפי זה היה נראה שאין לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ להשתטח על קברי הצדיקים אפילו על מנת לחזור, מכל מקום הרי סיים שם, שהב"י (סימן תקסח) הביא בשם מהרי"ל, שהנודר ללכת על קברי הצדיקים וכו' שמשמע שהוא נדר מצוה. וז"ל הב"י כתב מהרי"ל בתשובה (סי' קיח) על אשה שנדרה לילך על קברי הצדיקים שבמקום פלוני ועכבה ימים רבים ואח"כ אירע ששכרוה לילך שם, ופסק דדי בהליכה זו דכיון דלא נדרה להוציא מעות דמיא לנודר לקנות בית בארץ ישראל דאין מחייבין אותו עד שימצא הראוי לו דאדעתא דהכי נדר (ב"ק פ.). הכא נמי לא שנא. וכן המהרח"ו כתב שיש עיקר לזה.